

Min syn på den svenska rättsutvecklingen. Om juridiken, politiken och den akademiska friheten

Under femtio år som rättsvetenskapsman har jag strävat efter att se rättsfrågor såväl ”utifrån”, d.v.s. med uppmärksammande av vad som är det grundläggande rättspolitiska problemet, som ”inifrån”, d.v.s. hur gällande regler skall tillämpas. De uppsatser som jag kommer att presentera via hemsidan har denna metodologiska prägel.

Det första steget i min förändrade syn på den svenska rätten har vuxit fram successivt sedan jag 1985 blev utgivare av läroboken "Civilrätt", vilken 2007 utkom i sin 20:e upplaga under författarnamnen Agell & Malmström. För denna uppgift har jag nu under lång tid följt lagstiftningens tillväxt inom hela civilrätten med gränsöverskridanden till den offentliga rätten.

Det finns en baksida av lagstiftningens enorma tillväxt, ofta i form av en långtgående politisk detaljstyrning, inte minst genom framväxten av EG-rätten. Motsättningar mellan olika delar av regelsystemen – både inom den rent nationella utvecklingen och genom EG-rättens inflytande – skapar förr eller senare praktiska problem för rättstillämpningen, för företagen och för människorna.

Rättssystemet kan jämföras med en orkester, som skall spela verk av många olika kompositörer, och som ständigt får nya musiker, men som inte har någon samordnande dirigent.

Utvecklingen mot en långtgående politisk detaljstyrning av rättsutvecklingen kan i Sverige sägas ha stöd i 1974 års Regeringsform som ger domstolarna en i förhållande till de flesta västländer ganska begränsad roll, alldeles särskilt för rättsutvecklingen. Effektiviteten i systemet blir stor. Däremot medför den snabba lagstiftningen på olika rättsområden, att det kan bli disharmonier både mellan och inom olika rättsområden. Dessutom finns det stora risker för att den individuella rättvisan – ett svårfångat med viktigt begrepp – kommer i kläm i byråkratiska system som täcker stora områden av människors liv. Dessa nackdelar i enskilda fall förstoras av den för Sverige unika styrningen av rättstillämpningen genom lagförarbeten som medför risker för en alltför stel rättstillämpning.

Det andra steget har skapats av nära kontakter med många kollegor på olika håll i världen. Under 25 år arbetade jag aktivt i styrelsen för "the International Society of Family Law". Jag har gästföreläst i de flesta västeuropeiska länder liksom även i östra Europa, i Nordamerika och i Japan. Jag tror mig ha förvärvat ganska omfattande, rättsjämförande insikter som gett mig perspektiv på svenska förhållanden.

Det tredje steget fick jag på köpet när jag under åren 1999-2004 på uppdrag av Nordiska ministerrådet hade ett huvudansvar för att undersöka förutsättningarna

för nordisk lagharmonisering på familje- och arvsrättens områden. Det arbetet gav goda tillfällen för oss inom gruppen, d.v.s. en professor från varje land, att jämföra lagstiftarnas och domstolarnas sätt att resonera i de olika nordiska länderna. Vårt arbete, låt vara på ett begränsat rättsområde, tydde på att det finns nationella skillnader inom Norden i sättet att närma sig lagstiftningsproblemen.

Numera inser jag att den svenska ideologin och rättstekniken kan leda till en alltför stel, principorienterad regelbildning och lagtillämpning, även när det skulle behövas ett större utrymme för konsekvensorientering och flexibilitet. Den s.k. formella rättssäkerheten – inriktningen på likabehandling av lika fall och förutsebarhet – dominerar för mycket över intresset för materiell rättvisa i enskilda fall.

I ett *fjärde steg* övergick mina erfarenheter i förskräckelse sedan jag år 2003 på eget initiativ börjat studera det s.k. styckmordsfallet och upptäckte vilka svåra fel som kunnat begås i den svenska rättsapparaten genom oförmåga till bevisvärdering samt en formalism i systemet, som kan bädda för förfärande individuella orättvisor.

Förskräckelsen blev inte mindre när jag lärt mig hur praktiskt taget *alla* ansvariga företrädare för den svenska staten bjuder motstånd mot att erkänna felbedömningar, även när misstagen är uppenbara och förstört människors liv.

Denna insikt har jag burit med mig när i ett *femte steg* också straffrättsliga frågor om brottsoffers rättstrygghet samt misstänkta personers och dömdas rättssäkerhet, särskilt i sexualbrottsmål, kommit att bli ett av mina centrala studieobjekt. Visst förekommer många sexualbrott, och gärningsmännen skall om möjligt straffas. Dessvärre har jakten på sexualbrottslingar och den speciella trosföreställningen just i Sverige, att alla män är potentiella sexualförbrytare, på senare år lett till alldeles för många fällande domar mot oskyldiga män.

Den s.k. Axbergerrapporten ”Felaktigt dömda” berör dessvärre bara toppen av ett isberg i konsten att skapa och slå vakt om justitiemord. Till dessa frågor skall jag återkomma, liksom jag hoppas att kunna belysa även andra rättspolitiska frågor på grundval av mina rättsvetenskapliga erfarenheter och uppfattningar.

Min bild av den svenska rättsstaten är numera inte alls så positiv som för 25 år sedan. Det svenska rättsystemet och rättsväsendet har enligt min mening betydande problem, som skulle behöva diskuteras ingående.

Frågan är om viljan finns hos juristerna, som ser sitt eget verksamhetsområde, oftast en mycket begränsad del av helheten, inifrån, samtidigt som man har en stark yrkeslojalitet mot det gällande rättssystemet i stort. För jurister med sådana inifrånperspektiv ligger det åtskillig sanning i vad redaktören Merkel i Hjalmar Söderbergs ”Doktor Glas” säger till doktorn vid ett av otaliga café-samtal: ”Vetenskaperna äro nyttiga ty de hindrar människorna från att tänka.”

Politikerna, som tvärtom ser rättssystemet utifrån med ytliga totalkunskaper, har inte – och kan inte ha – full förståelse för rättsstatens mera djupgående problem. Särskilt gäller detta behovet av harmonisk lagstiftning över såväl olika delområden tagna för sig (skatterätt, socialrätt, förvaltningsrätt, civilrätt etc) som när det gäller samspelet mellan regler på olika områden. Det verkar också som om svenska politiker inte har klart för sig vilken svår verksamhet som kvalificerad rättstillämpning innebär. Rättstillämpningen kräver hög kompetens – helst också god etik – hos olika aktörer, om verksamheten som helhet skall tillgodose så höga anspråk på kvalitet som rättsstaten bör eftersträva.

Samtidigt är det politikerna som ytterst bestämmer över den svenska rättsstatens framtid. Inte bara anslagsfrågor är då viktiga utan väl så betydelsefulla är metoder för lagstiftning och rättstillämpning, rättsväsendets inkl. domstolarnas organisation och ställning, domarrekruteringen och domarnas kompetenser för olika uppgifter, åklagarnas, advokaternas och förvaltningstjänstemännens kompetenser liksom utformningen av den juridiska utbildningen och den rättsvetenskapliga forskningen för att nu inte tala om polisens utbildning, etik och effektivitet. Därtill kommer med tanke särskilt på straffrätten det mycket egenartade förhållandet, att utbildade och politiskt valda lekmän gjorts till fullvärdiga domare med individuell rösträtt under den missvisande beteckningen ”nämndeman”.

Inför framtiden känner jag oro på grund av utvecklingen av det svenska rättssystemet under senare decennier. En framstående amerikansk universitetsman har på tal om den akademiska friheten framhållit att den också medför skyldigheter: ”Universiteten bör ge den forskning och den utbildning som samhället behöver och att ställa de frågor som samhället inte vill höra.” Det är en mycket god men i våra dagar ofta försummad ledstjärna för den svenska samhällsforskningen bland annat på juridikens område.